

## Η Α-πατρης Μετανάστis του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη

Γκρατσιέλλα-Φωτεινή Καστελλάνου

Η *Μετανάστis*, χρονολογικά, είναι το πρώτο μυθιστόρημα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, το οποίο πρωτοδημοσιεύθηκε το 1879 στην εφημερίδα *Νεολόγος Κωσταντινουπόλεως*. Πρόκειται για μια ρομαντική ερωτική ιστορία, γεμάτη δράση και περιπέτειες.

Η Μαρίνα, η ηρωίδα του έργου, χάνει τους γονείς της στην πανούκλα που αφάνισε τη Μασσαλία το 1720. Η πόλη «εσάλεψε μεταξύ πτωμάτων ανδρών και γυναικών και θολερού ατμού αναβαίνοντος εις τον αιθέρα όστις εις τους οφθαλμούς δεισιδαιμόνων ανθρώπων εφαινετο ως περιβάλλον τας ψυχάς των ατυχών θυμάτων. Δεν ηκούοντο πλέον οδυρμοί και θρήνοι, δεν ηκούοντο ψαλμοί και ευχαί. Αι οδοί ήσαν έρημοι διαβατών. Αι οικείαι, αι πλείσται με κεκλεισμένας τας θύρας και ανοικτά τα παράθυρα, έφερον επί των φλιών και επί των τοίχων κίτρινους και μέλανας σταυρούς και άλλα πένθιμα σήματα. [...] Η μάστιξ επέμενε φρικωδώς και εφαινετο τείνουσα εις το να εκληρίση παντελώς την πόλιν»<sup>1</sup>.

Ο πλοίαρχος Βίλλιος, φίλος του πατέρα της Μαρίνας, και ο γιος του Ζέννος, ήδη ερωτευμένος με τη Μαρίνα, καταπλέουν στην πληγείσα πόλη για να μεταφέρουν υλικό πρώτης βοήθειας στους κατοίκους της, σκηνές, ρούχα, τρόφιμα και ταυτόχρονα να περισυλλέξουν κάποιες ελληνικές οικογένειες για να τις οδηγήσουν, μακριά από τον τόπο της πανώλης, στη Σμύρνη.

Μετά από μία σειρά περιπετειών στον πολυτάραχο τόπο της Μασσαλίας, ξεκινά το ταξίδι της επιστροφής. Με το πλοίο του καπετάνιου Βίλλιου, ταξιδεύει εκτός από τη Μαρίνα και η οικογένεια Ρίζου. Το υπόλοιπο μέρος της ιστορίας διαδραματίζεται στη Σμύρνη, πατρίδα της ηρωίδας μας. Έπειτα από ένα χρόνο, η Μαρίνα, «αναλαμβάνουσα εκ μακράς νόσου», αρραβωνιάζεται με τον Ζέννο. Ωστόσο, η σχέση τους δεν θα οδηγηθεί σε αίσιο πέρας, γιατί εκείνοι, που επιβουλεύονται την ευτυχία της Μαρίνας, αναλαμβάνουν δράση μέσα στο μυθιστόρημα. Κι αυτοί ενσαρκώνονται στα πρόσωπα της κυρίας Ρίζου (συνεπιβάτιδας της Μαρίνας) και της κυρίας Μαρκώνη. Η πρώτη επιθυμεί να διαλύσει τον αρραβώνα της Μαρίνας για να παντρέψει τον Ζέννο με την κόρη της Κάκια. Η δεύτερη, στενή φίλη της κυρίας Ρίζου, αναλαμβάνει την εκτέλεση της επιθυμίας της φίλης της, συκοφαντώντας τη Μαρίνα στον αρραβωνιαστικό της για τον πρόταιρο βίο της. Ο Ζέννος, επηρεασμένος από τις συκοφαντίες, εγκαταλείπει τη Μαρίνα, η οποία επιλέγει την αποδημία της ψυχής της σ' ένα άλλο κόσμο. Ο μνηστήρας της εξαφανίζεται για να διάγει εφεξής «πλάνητος βίον».

Αυτή είναι η ιστορία του έργου, ενός έργου που επιτρέπει πολλαπλές αναγνώσεις, εφόσον, σύμφωνα με τον Στρατή Πασχάλη, το μυστικό της τέχνης του Παπαδιαμάντη λέγεται ότι είναι «πολύ πιο επτασφράγιστο απ' όσο θα φανταζόταν κανείς»<sup>2</sup>. Στην παρούσα μελέτη, επιλέξαμε να προσεγγίσουμε το παιχνίδι της ηθικής δύναμης και της ηθικής αδυναμίας, του ορθού λόγου και της παραβίασής του, του αυτεξούσιου και του υπεξούσιου. Και ας ξεκινήσουμε από τον τίτλο του μυθιστορήματος, που δηλώνει τη μετάβαση, τη μετακίνηση.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, η Μαρίνα ακολουθεί τους γονείς της από τη Σμύρνη στη Μασσαλία και βεβαίως μετά το θάνατό τους επιστρέφει με τη βοήθεια του Ζέννου και του πατέρα του στη γενέτειρά της. Θα λέγαμε ότι είναι η πρώτη της μετακίνηση

<sup>1</sup> Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Η Μετανάστis*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 2009, σ. 33-34.

<sup>2</sup> Βλ. σχετικά Στρατή Πασχάλη, Εισαγωγή, Επιλογή διηγημάτων, Σχόλια στο *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, Σκοτεινά Παραμύθια, Μεταίχμιο, Αθήνα, σ. 20.

και σε αυτό το πρώτο επίπεδο, σύμφωνα με τον Στέλιο Ράμφο, το συγκεκριμένο μυθιστόρημα «εικονογραφεί την ελληνική ψυχή με όλες τις γενναιοδωρίες που κλείνουν τα σκιρτήματά της, και την αντιπαραθέτει στην μικροψυχία και την ιδιοτέλεια του δυτικού ήθους, φωτίζοντας έντονα τις ολέθριες συνέπειες του εξευρωπαϊσμού»<sup>3</sup>. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η Μαρίνα μεταβαίνει από τη ζωή στο θάνατο. Περνάμε, επομένως, στη δεύτερη μετακίνηση της Μαρίνας, μετακίνηση που θα γευτούμε όλοι μας. Και σε ένα τρίτο επίπεδο, η Μαρίνα εγκαταλείπει τον επίγειο κόσμο, τον αισθητό κόσμο για να μεταβεί στον αιώνιο πνευματικό κόσμο που κυριαρχεί το θεϊκό στοιχείο. Αυτή είναι η οριστική μετακίνηση της ηρωίδας μας και σε αυτό το σημείο θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας, γιατί όλο το έργο περιγράφει την «ολοκληρωτική επιστροφή» της Μαρίνας από τον αισθητό κόσμο στον υπεραισθητό, από την εξωτερικότητα στην εσωτερικότητα, δηλαδή στον εσωτερικό χώρο της ψυχής όπου συντελείται και η θέαση της θείας αλήθειας. Η Μαρίνα, όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Σταύρος Ζουμπουλάκης, είναι «το πιο εξαυλωμένο πλάσμα όλου του παπαδιαμαντικού έργου και η Μετανάστις, ενώ έχει ως κεντρικό άξονά της την ερωτική πλεκτάνη, τον ερωτικό δόλο, είναι ταυτόχρονα το πιο μεταφυσικό έργο του Παπαδιαμάντη, το έργο με την εντονότερη απαξίωση της εγκόσμιας ζωής»<sup>4</sup>.

Ποια είναι, λοιπόν, η Μαρίνα, αυτή η «αγαθή και ευσεβής ψυχή, <η> υπερήφανος και αναξιοπαθούσα, <η> τραχεία ενίοτε, <η> συμπαθητική προς τους αγαπώντας και <η> αφόρητος προς τους μισούντας αυτήν»<sup>5</sup>, αυτό το γυμνωμένο άτομο, το ολομόναχο και απειλούμενο, αυτό το «προδιαγεγραμμένο θύμα», που δεν μπορεί να επικαλεστεί τη θέση του στον κόσμο, που δέχεται την απόρριψη και την υποτίμηση των άλλων; Και πού οφείλεται αυτή η παραίτηση, αυτή η κούραση που μπροστά της υποκύπτει το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και οδηγεί στο θάνατο την ηρωίδα μας; Γιατί εκείνο που πραγματικά εντυπωσιάζει είναι η αποξένωση της Μαρίνας από το ευρύτερο περιβάλλον, η παθητικότητά της έναντι του ίδιου της του εαυτού, που έχει ως φυσική κατάληξη το θάνατο, η περιφρόνησή της για τον κόσμο των ζωντανών, η ανικανότητά της να αντέξει τη ζωή. Και ας ορίσουμε τη ζωή ως «εκείνο το πεδίο όπου μία ή περισσότερες ατομικότητες υφαίνουν ένα γίγνεσθαι, προκαλώντας συνεχώς την ανάδυση του νέου και του απρόβλεπτου»<sup>6</sup>, ως εκείνο το πεδίο δράσης, όπου η επιθυμία και η κίνηση συγκλίνουν διαρκώς προς την επίτευξη της διατήρησης τού είναι μας και μάλιστα όσο το δυνατόν περισσότερο, μέσα σε ένα κόσμο μεταβαλλόμενο και αντιφατικό. Κάτι που δεν συμβαίνει με τη Μαρίνα. Η αδυναμία της μπροστά στη ζωή, ο ανεπαρκής τρόπος αντιμετώπισής της, η έλλειψη εναντίωσής της στο κακό, που ευνοεί την πραγμάτωση των επιδιωκόμενων σκοπών των αντιπάλων της, σχεδόν μας εξαναγκάζουν να τη θεωρήσουμε ως απύσχα από το σύμπαν του έργου, ως μη πραγματική. Και όμως, η Μαρίνα είναι «το πιο πραγματικό και το πιο παρόν ον του έργου»<sup>7</sup>. Από την πρώτη στιγμή, δρα.

Από την αρχή του μυθιστορήματος, όπου ο θάνατος συγκροτεί την κατευθυντήρια αρχή του έργου, γι' αυτό και ενεδρεύει διαρκώς η επερχόμενη καταστροφή, η Μαρίνα πράττει και μέσα από τις πράξεις της, τις οποίες θεωρεί «αφ' εαυτών υποχρεωτικές», ενσαρκώνεται αυτό που εκείνη επιθυμεί να είναι. Η ηρωίδα μας, που κινείται στη σφαίρα του ιδεώδους ή του «δέοντος-είναι», πραγματώνει το

<sup>3</sup> Στέλιος Ράμφος, Τρεις παραλλαγές στο πρόβλημα του νέου ελληνισμού στο *Ο Μυθιστοριογράφος Παπαδιαμάντης. Συναγωγή κριτικών κειμένων*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 2003, σ. 65.

<sup>4</sup> Σταύρος Ζουμπουλάκης, Εισαγωγή στο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντη, *Η Μετανάστις*, σ. 24.

<sup>5</sup> Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Η Μετανάστις*, σ. 108.

<sup>6</sup> Alain Renaut, *Η Φιλοσοφία*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2009, σ. 485.

<sup>7</sup> Λουσιέν Γκόλντμαν, *Διαλεκτικές έρευνες*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1986, σ. 267.

καθήκον της έναντι των νεκρών γονιών της. Με κίνδυνο της ζωής της, ας μην ξεχνάμε ότι η πανούκλα είναι μία κολλητική νόσος, επιθυμεί να ντύσει η ίδια τη νεκρή μητέρα της, ακολουθεί τους δικούς της στον τόπο ταφής τους και τους αποχαιρετά καταφιλώντας, για τελευταία φορά, «τα ψυχρά λείψανά τους». Σε αυτό το σημείο εμφανίζεται η ηθικότητα της πρόθεσης της Μαρίνας. Η Μαρίνα πράττει το καθήκον της έναντι των γονιών της, «ένα καθήκον που είναι πρωτίστως καθήκον της “μη αδιαφορίας έναντι του άλλου”»<sup>8</sup>. Και αυτό ακριβώς το γεγονός φανερώνει και την ανθρωπινότητά της, που εδράζεται όχι μόνο στον κοινό τρόπο ύπαρξης της Μαρίνας με τους άλλους, αλλά κυρίως στην ευθύνη της απέναντι στους άλλους.

Η Μαρίνα πράττει ηθικά. Οφείλουμε εδώ να κάνουμε της εξής διευκρίνηση. Όταν χρησιμοποιούμε τον όρο ηθική δεν μιλάμε περί τήρησης κανόνων, που καθορίζονται από εξωγενείς παράγοντες. Μιλάμε για τον τρόπο πηγαίας δράσης ενός ανθρώπου, και στη συγκεκριμένη περίπτωση της Μαρίνας, για την ηθική της βούληση που γεννά ένα σύστημα αξιών, το οποίο προσδιορίζει και την ύπαρξή της. Η ηρωίδα μας θεμελιώνει το σύστημα αξιών της στον ορθό λόγο, γι’ αυτό και οι αξίες της γίνονται αποδεκτές διαισθητικά και άμεσα από τους άλλους. Ίσως είναι χρήσιμο, σε αυτό το σημείο, να τονίσουμε ότι ο ορθός λόγος, αυτό το «έμφυτο ανθρώπινο χάρισμα»<sup>9</sup>, το οποίο ως επί το πλείστον αφήνουμε ανεκμετάλετο, είναι εκείνη η «γνωστική ικανότητα» που μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε το πραγματικό στις διάφορες διαστάσεις του. Η Μαρίνα δρα σύμφωνα με το καλό και το καθήκον, που πηγάζουν από τη φύση της, και γίνεται δημιουργός των πράξεών της. Οι πράξεις της στηρίζονται στην αγάπη και στη γνώση.

Η αγάπη σαν συγκίνηση κινείται ανάμεσα στην «ηδονή της θέασης και την αγαθή πρόθεση»<sup>10</sup>. Η ηδονή της θέασης, που αποτελεί και το θεμελιώδες συναίσθημα της ευεξίας και της πληρότητας, έχει ως στόχο την ωραιότητα, η οποία αφυπνίζει μέσα μας ιδέες καθολικής ισχύος, που αντιστοιχούν σε ό,τι ονομάζει ο Καντ «ιδέες του ορθού λόγου» και οι οποίες εγγράφονται στο ίδιο μας το είναι. Η Μαρίνα, μέσα από την ενατένιση της ωραιότητας, θεάται το ηθικώς καλό και το «δέον-είναι» και επιθυμεί να παράγει κάτι ανάλογο στην πράξη, να τους δώσει δηλαδή υπόσταση. Από εκεί απορρέουν τόσο οι αγαθές προθέσεις της Μαρίνας, όσο και η ηθική του καθήκοντός της, στοιχεία που τρέφουν τον πρακτικό της λόγο. Η ηρωίδα μας, μέσω του πρακτικού λόγου, θεμελιώνει τον ηθικό της κόσμο και κατά συνέπεια την πορεία των ενεργειών της. Ο πρακτικός λόγος επιζητεί «να προσδιορίσει το πραγματικό έτσι όπως πρέπει να είναι, δηλαδή επιζητεί να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο οφείλουμε να δράσουμε, προκειμένου να προκύψει, από τις πράξεις μας, μια πραγματικότητα που προτιμούμε για πολλούς λόγους από κάθε άλλη»<sup>11</sup>. Η Μαρίνα, ορθά σκεπτόμενη, πράττει κατά τέτοιο τρόπο ώστε η ζωή της να έχει «το μεγαλύτερο νόημα και την πληρέστερη σημασία»<sup>12</sup>. Και έτσι αγγίζει την αρετή, η οποία θα μπορούσε να οριστεί ως «ένα είδος γνώσης του τι είναι αληθινά αγαθό»<sup>13</sup>, ως πρότυπο συμπεριφοράς εναρμονισμένο με τη λογικότητα και την ηθική πράξη.

Η Μαρίνα είναι ενάρετο ον επειδή είναι έλλογο ον, γι’ αυτό και, καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής της, ενεργεί σε συμφωνία με την ηθική τάξη των πραγμάτων. Ενσαρκώνει, επομένως, μία ηθική ανώτερη από εκείνη των άλλων προσώπων του έργου, των οποίων, η ζωή χαρακτηρίζεται, σε ηθικό επίπεδο, από την προσπάθεια

<sup>8</sup> Alain Renaut, *ό.π.*, σ. 54.

<sup>9</sup> A. A. Long, *Η Ελληνιστική φιλοσοφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1990, σ. 182.

<sup>10</sup> Μπέρτραντ Ράσελ, *Μετά τη γνώση*, Εκδόσεις Ι. Δ. Αρσενίδης, Αθήνα, 1963, σ. 47.

<sup>11</sup> Alain Renaut, *ό.π.*, σ. 380.

<sup>12</sup> Ροζέ-Πολ Ντρουά, *Το Βιβλίο της φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα, 2009, σ. 59.

<sup>13</sup> A. A. Long, *ό.π.*, σ. 318.

άντλησης του μέγιστου δυνατού κέρδους και όχι από τη συμπόρευση των ενεργειών τους με την ηθική τάξη των πραγμάτων. Κάτι που δεν μας ξαφνιάζει άλλωστε, εφόσον ο κόσμος μας «συντίθεται», για να θυμηθούμε τον Νίτσε, «από κορμιά που σύρονται από τα ένστικτά τους, γραπωμένα ανάμεσα στην τρέλα και στη σωφροσύνη. Ο λόγος απλώς ακολουθεί, πιστεύοντας ότι διοικεί»<sup>14</sup>.

Με αυτή την έννοια, οι υπόλοιποι χαρακτήρες του έργου, κατά το πλείστον, εμφανίζονται ηθικά αδύναμοι, γιατί δεν ακολουθούν τις επιταγές του λογικού, δεν εναρμονίζουν τη ζωή τους με τη λογικότητα. Από εκεί πηγάζει τόσο η έλλειψη συμπάθειας που βιώνουν κάποια άτομα για τη Μαρίνα, όσο και ο έρωτας του Ζέννου γι' αυτή. Η Μαρίνα ανταποκρίνεται στην αντίληψη ηθικής, στην αντίληψη αρετής που έχει ο Ζέννος, αλλά η οποία του διαφεύγει στην πράξη, γιατί ο ίδιος είναι ανίκανος «να θεμελιώσει μια δική του έμπρακτη αξιολογία»<sup>15</sup>. Ο έρωτάς του είναι η διαδικασία ανάδυσης του ωραίου, του αγαθού, του ηθικού εντός του. Από τη στιγμή, λοιπόν, που η Μαρίνα επιβιβάστηκε στο πλοίο για το ταξίδι της επιστροφής, «το προς αυτήν αίσθημά του ανεμείχθη μετ' απείρου ευλαβείας και ενθουσιώδους θαυμασμού. Την αφοσίωσιν της κόρης προς τους αποθανόντας γονείς της, ήτις ώθησεν αυτήν εις το να καταφρονήση δεκάκις τον θάνατον, έβλεπεν υπό ποιητικά και θρησκευτικά χρώματα. Και δεν έλαβε μεν καιρόν να ερωτήση τον πατέρα αυτού, εμάντευεν όμως όλην την παράδοξον επιμονήν, ην έδειξεν η νέα θέλουσα ν' ακολουθήση την κηδείαν των γονεών της, διότι άλλως η εις το κοιμητήριον πορεία του γέροντος πλοιάρχου δεν εξηγείτο»<sup>16</sup>.

Ο έρωτάς του για τη Μαρίνα είναι η γέννηση του έλλογου στοιχείου μέσα του, η γέννηση της γνώσης. Γιατί ο έρωτας, σε τελευταία ανάλυση, είναι γνώση. Γνωρίζω σημαίνει ότι υπάρχει κάτι άλλο από αυτό που αντιλαμβάνομαι εκ πρώτης όψεως, επομένως η γνώση οδηγεί στον κόσμο του μη αντιληπτού. Αλλά γνωρίζω, σημαίνει επίσης συλλαμβάνω αυτό που αξίζει, άρα δρω σύμφωνα με τη λογικότητα, με σκοπό να καθορίσω την ανθρώπινη τάξη και να προβώ σε ηθικές εκτιμήσεις<sup>17</sup>. Στο πρόσωπο της Μαρίνας, ο Ζέννος βλέπει υποστασιοποιημένη την έκφραση της αρετής που είναι «σταθερά λογική διάθεση»<sup>18</sup>, την έκφραση του έλλογου στοιχείου, ατενίζει το ηθικώς καλό και «οδηγείται στο υψηλό δια της γοητείας του ωραίου»<sup>19</sup>.

«Η κόρη αύτη ήτο κατ' αυτόν άγγελος πραότητος και υπομονής, αγία των πρώτων του χριστιανισμού αιώνων, παράδειγμα αγάπης και ταπεινώσεως, ενθουσιασμού και απαθείας»<sup>20</sup>.

Ο έρωτάς του, λοιπόν, για τη Μαρίνα εξευγενίζει την προσωπική του ηθική και τον οδηγεί στην ορθή ενέργεια. Η Μαρίνα κάνει ικανό τον Ζέννο να ασκεί την έλλογη δραστηριότητά του και να προοδεύει ηθικά. Δεν είναι, επομένως, τυχαίο το γεγονός ότι η υποτιθέμενη έλλειψη ηθικής της Μαρίνας, η έλλειψη ωραιότητάς της, η έλλειψη λογικότητάς της ωθούν τον Ζέννο στην ανορθολογικότητα. Η απουσία αρετής επιφέρει μία μεταβολή στην κατεύθυνση της συμπεριφοράς του, μία απομάκρυνση από τη λογικότητα. Η συκοφαντία των αντιπάλων της Μαρίνας για το

<sup>14</sup> Ροζέ-Πολ Νιτρούα, *ό.π.*, σ. 349.

<sup>15</sup> Έκφραση του Άγγελου Τερζάκη.

<sup>16</sup> Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *ό.π.*, σ. 63.

<sup>17</sup> Βλ. σχετικά Φρανσουά Σατελέ, *Από τον Πλάτωνα ως τον Θωμά Ακινάτη*, τ. Α', Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1989, σ. 66-71.

<sup>18</sup> A. A. Long, *ό.π.*, σ. 313.

<sup>19</sup> Αντρέ Κοντ-Σπονβίλ, *Ο Μύθος του Ικάρου. Πραγματεία περί απελπισμού και μακαριότητας*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 2006, σ. 377.

<sup>20</sup> Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *ό.π.*, σ. 108.

ερωτικό της παρελθόν αποτελεί μία αποφασιστική στιγμή που σημαδεύει τη ρήξη της τάξης των πραγμάτων μέσα στο έργο. Το ά-λογο, το στερούμενο λογικής, εμφανίζεται με όλη του τη σφοδρότητα. Το βλέπουμε συγκεκριμένα στην αναληψία του Ζέννου και στη σκοτεινή του σκληρότητα, στη διάλυση του αρραβώνα του με τη Μαρίνα, στο δόλο και στα μαγικά φίλτρα από την πλευρά των αντιπάλων της ηρωίδας μας, στη σύναψη του αρραβώνα του Ζέννου με την Κάκια, στην εκδήλωση του ερωτικού πόθου της κυρίας Ρίζου, μητέρας της Κάκιας, προς στον υποψήφιο σύζυγο της κόρης της, τον Ζέννο, δηλαδή, ο οποίος ενδίδει, στην απαγωγή της κυρίας Μαρκώνη, και ούτω καθ' εξής.

Εν ολίγοις, από τη στιγμή που εκλείπει ο ορθός λόγος, ο Ζέννος γίνεται άθυρμα των εξωτερικών περιστάσεων και των παθών του και γλιστρά στο χώρο του ανορθολογικού. Αυτό σκιαγραφείται για παράδειγμα μέσω της επιθυμίας του να πεθάνει η Μαρίνα. Ο Ζέννος γυρεύει επίμονα το θάνατό της. Η περιπλάνησή του στο νεκροταφείο, μας βοηθά να κατανοήσουμε πόσο εξασθενημένος ήταν μέσα του ο ορθός λόγος.

«Περιήρχετο τα μνημεία και ανεγίνωσκε τας επιγραφάς χωρίς να εννοή λέξιν. Εδέχετο επί του προσώπου του ως νεκρικών θυμίαμα, την δια των φύλλων της κυπαρίσσου κατερχόμενην αύραν. Επιγραφή τις έλεγε: «*Ενθάδε κείται η νέα Μαρίνα Ρωμάλη, αποθανούσα άγαμος, ετών 18. Εύχεσθε υπέρ αυτής*». Την επιγραφήν ταύτην ανέγνω δεκάκις ο Ζέννος, και εχάρη σχεδόν δια την ταυτότητα του ονόματος της νεκράς και εκείνης, ην δεν ηδύνατο πλέον ονομαστί ν' αναφέρη. Την στιγμήν εκείνην ο ιερεύς του κοιμητηρίου επλησίασε προς αυτόν, ιδών την επιμονήν μεθ' ης παρετήρει το μνήμα τούτο.

- Είσθε ξένος; Ηρώτησε τον Ζέννον.
- Μάλιστα, πάτερ.
- Σας βλέπω και κοιτάζετε τους τάφους με προσοχήν. Μήπως τυχόν αναζητείτε αρχαίον τινα γνώριμον εδώ;
- Όχι, πάτερ.
- Λέγω, μήπως ηθέλετε να παραγγείλετε κανέν μνημόσυνον; Είπεν ο ιερεύς συνοφρυούμενος.

Ο Ζέννος έθηκε την χείρα εις το θυλάκιον.

- Τω όντι, θέλω να παραγγείλω εν μνημόσυνον, είπε.
- Και ποίον θέλετε να μνημονεύσω; ηρώτησεν ο ιερεύς.
- Μνημονεύσατε την νέαν ταύτην, απήντησεν ο Ζέννος, δεικνύων το μνήμα της Μαρίνης Ρωμάλη.

Και υπερβάς δι' ενός πηδήματος τον περίβολον, έγινεν άφαντος.

Ο ιερεύς έμεινεν έκθαμβος.

- Είναι τρελός, είπε καθ' εαυτόν. Γνώριμον κανένα νεκρόν δεν έχει, και όμως παραγγέλλει μνημόσυνα. Αδιάφορον, εγώ θα μνημονεύσω την δυστυχή ταύτην νεκρά»<sup>21</sup>.

Σε αντίθεση, λοιπόν, με τη Μαρίνα που καθιστά τον εαυτό της «αυτόνομο ενεργητικό παράγοντα»<sup>22</sup>, οι ενέργειες της δηλαδή απορρέουν από την ίδια και σχετίζονται με τη ικανότητά της να ορίζει λογικά τα πράγματα, ο Ζέννος, επηρεασμένος τόσο από τους εξωτερικούς παράγοντες, όσο και από την ανικανότητά του να θέσει σε κίνηση τη λογική του, αρέσκεται στα παραληρήματά του. Όταν συμβαίνουν, όμως, έτσι τα πράγματα, όταν δηλαδή οι πράξεις μας «υποτάσσονται

<sup>21</sup> Ο.π., σ.172.

<sup>22</sup> Α. Α. Long, ό.π., σ. 290.

πλήρως σε μη ορθολογικούς παράγοντες»<sup>23</sup>, μπορούμε να κάνουμε λόγο για «υπεξούσιο» και όχι γι' αυτεξούσιο. Μιλάμε για «αυτεξούσιο» ως προς τις αποφάσεις που λαμβάνουμε, «εφόσον αυτές καθορίζονται μόνον από ορθολογικούς παράγοντες, οι οποίοι εξαρτώνται αποκλειστικά από το κατά πόσον μπορούμε να αναλύσουμε την κατάσταση επιστρατεύοντας τον ορθό λόγο»<sup>24</sup>. Και βεβαίως αυτή η ικανότητα να είναι κανείς κύριος του εαυτού του και να μην υπάγεται στην εξουσία του άλλου θέτει το ζήτημα της εσωτερικής ελευθερίας. Και η ελευθερία, αυτή «η άσκηση ικανότητας της επιλογής»<sup>25</sup>, που μας φέρνει αντικριστά με την πραγματικότητα και προασπίζει τη ζωή μας, είναι κάτι που χαρακτηρίζει τη Μαρίνα.

Από την πρώτη στιγμή, που έρχεται αντιμέτωπη με την απόλυτη επικράτηση του θανάτου, η Μαρίνα, αντιλαμβανόμενη ότι τα αγαθά της γης δεν της ανήκουν, χάνει την οικειότητά της με τη ζωή, που φαντάζει πλέον ξένη, και αναπτύσσει το δεσμό της με το θάνατο. Στην ουσία, εξ αρχής, είναι αποδεσμευμένη από τη ζωή, γιατί έχει προκαταληφθεί από το θάνατο. Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να ισχυριστούμε ότι αυτός ο δεσμός της με το θάνατο νομιμοποιεί και την απομόνωσή της, γιατί όταν κάποιος έρχεται σε τόσο στενή και βίαιη επαφή μαζί του, όχι μόνο παρακάμπτει τη δράση των άλλων, αλλά προσπερνά ακόμη και την ύπαρξή τους. Μπορεί η Μαρίνα να είναι μία ρομαντική ηρωίδα που «εκφράζει την εσωστρέφειά της με την εμμονή της στην πρωταρχικότητα της ατομικής εμπειρίας, την καλλιέργεια του πόνου, την επιθυμία απόσβεσης του εαυτού της»<sup>26</sup>, όμως από την άλλη μεριά, ο δεσμός της με το θάνατο επιφέρει και την εσωτερική της ανεξαρτησία. Και αυτή η ανεξαρτησία πηγάζει από την «πάλη του ανθρώπου εναντίον της απώλειας των πάντων ή της απειλής της απώλειας»<sup>27</sup>. Η Μαρίνα, μέσα από το θάνατο, κατακτά την ελευθερία της, που εμφανίζεται ως διαδικασία απελευθέρωσης από τη μεταβαλλόμενη και αδιαφανή όψη της ζωής<sup>28</sup>. Εάν η Μαρίνα επιστρέφει στα εγκόσμια, είναι γιατί το καθήκον της, απέναντι στο Ζέννο που της έσωσε τη ζωή, την καλεί να διατηρήσει το είναι της και να πράξει ηθικά.

«Κατά τον μακρόν χρόνον της ασθενείας της συνέβη ως αναζύμωσις τις εντός της καρδίας της κόρης. Είδεν ως εν ονειρώ το παρελθόν, επεσκέφθη εν προς εν άπαντα τα ρεύσαντα και εκλιπόντα φάσματα των αναμνήσεών της, περισυνήγαγε τα εσκορπισμένα ερείπια του παιδικού της βίου· και εύρε δύο τινά· μίαν άπειρον και ζοφεράν ερημίαν εντός της καρδίας της, και εν άστρον ανατέλλον εν αυτή. Το άστρον τούτο ήτο ο Ζέννος. Η ιερά ευγνωμοσύνη, ην ώφειλε προς τον νέον τούτον, τον σωτήρα της, εγέννησε τον προς αυτόν έρωτα. Στιγμήν τινα εσχάτης απελπισίας, η Μαρίνα είχε παραρρίψει εις την οδόν την τιμήν και την ζωή της. Αμφοτέρα τούτα μετά τον πλοίαρχον τα έσωσεν ο Ζέννος<sup>29</sup>. Όθεν τα ώφειλε προς αυτόν και ήτο πρόθυμος να τα αποδώση»<sup>30</sup>.

<sup>23</sup> Alain Renault, *ό.π.*, σ. 710.

<sup>24</sup> *Ο.π.*, σ. 709-710.

<sup>25</sup> *Ο.π.*, σ. 703.

<sup>26</sup> Martin Travers, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία. Από τον ρομαντισμό ως το μεταμοντέρνο*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2005, σ. 68.

<sup>27</sup> Καρλ Γιάσπερς, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1983, σ. 273.

<sup>28</sup> Ροζέ-Πολ Ντρούα, *Η Συντροφιά των φιλοσόφων*, Εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα, 2006, σ. 141.

<sup>29</sup> Η Μαρίνα αναφέρεται στη συμπλοκή του Ζέννου με τους «τέσσαρας αλήτας», που απείλησαν / έθεσαν σε κίνδυνο τη ζωή τόσο της ηρωίδας μας όσο και του πλοίαρχου Βίλλιου, πριν την αναχώρησή τους από τη Μασσαλία. «Έν τη σιγή της νυκτός αντήχησαν, επί τινας στιγμάς, πάταγοι και κλαγγαί ξιφών. Ο Ζέννος και οι σύντροφοι αυτού, με το πλατύ της σπαθής κτυπώντας, διέλυσαν και έτρεψαν εις φυγής <τούς> τέσσαρας αλήτας, και ηκολούθησαν την οδόν αυτών ήσυχου». Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *ό.π.*, σ. 57.

<sup>30</sup> *Ο.π.*, σ. 124.

Αναρωτιόμαστε, επομένως, αν μπορούμε να μιλήσουμε για έρωτα από την πλευρά της Μαρίνας ή για ηθική του καθήκοντος. Μέσω του καθήκοντος, η Μαρίνα διαφυλάσσει εκ νέου την επαφή της με την εξωτερική πραγματικότητα αν και ενδόμυχα γνωρίζει ότι ο Ζέννος είναι χαμένος, ότι η ζωή του είναι μία «συγκεχυμένη αναζήτηση που υστερεί σε διαύγεια»<sup>31</sup>.

«Άμα φουομένου του προς τον Ζέννον έρωτός της, συνεβλάστανον μετ' αυτού σκληροί περί του μέλλοντος φόβοι. Έβλεπε τον μνηστήρα της ως ξένον και μη γνωρίζοντα αυτήν, πλανώμενον κατ' ερημίαν τινά και πατούντα επί ενεδρών και κινδύνων. Τω έτεινε την χείρα ίνα τον σώση, και ούτος δεν την ανεγνώριζεν. Απώθει την χείρα ταύτην και εν ακαρεί εξηφανίζετο εμπίπτων εις βάραθρα.

Άλλοτε πάλιν θεώρει αυτόν εν μέσω χορών, κραιπάλης και οργίων. Τον εκάλει, εξήτει να λάβη την χείρα του, και εκείνος απωθών αυτήν ενηγκαλίζετο εν είδωλον.

Νύκτα τινά η Μαρίνα εκινδύνευσε ν' αποθάνη εκ τρόμου. Ευρέθη μόνη επί βράχου τινός κειμένου κατά τινα έρημον παραλίαν, και δεν ηδύνατο να καταβή εκείθεν. Ο βράχος ήτο υψηλός και λίαν απόκρημνος. Τότε βλέπει πλοίον τι μακρόθεν πλέον. Ήλιζεν ότι θα ήρχετο προς βοήθειαν αυτής. Αλλά παρατηρεί ότι το πλοίον ευρίσκετο εν τη εσχάτη της αγωνίας στιγμή. Η θάλασσα εταράττετο εκ φοβεράς τρικυμίας. Τα κύματα ανυψούντο και κατέπιπτον μετά φρικωδών πατάγων και κρότων. Αι κραυγαί των δυστυχών ναυβατών επνίγοντο εντός της ταραχόδους ταύτης συναυλίας των κυμάτων. Σκότος βαθύ περιέβαλλε την θεάν ταύτην, όπερ εφαινετο αιφνιδίως καταπεσόν, διότι προ μιας στιγμής ήτο ημέρα. Το πλοίον προσήγγισε προς τον βράχον, εφ ού εκάθητο η Μαρίνα, και εκινδύνευε να συντριβή επ' αυτού. Η κόρη συνήπτε τας χείρας και ύψου το βλέμμα προς τον ουρανόν, οικτείρουσα τους δυστυχείς τούτους. Τότε αίφνης επί της ανωτάτης κεραίας καθήμενον και προσπαθούντα πάση δυνάμει να συστείλη τα ιστία βλέπει τον Ζέννον, εις την λάμπνιν αστραπής τινος εμφανιζόμενον με το όμμα λάμπον, με το μέτωπον κυρτόν, με την κόμην υγράν εκ της καταιγίδος, και πάλιν στιγμαίως εκλείποντα εις το σκότος. Την αυτήν στιγμήν το πλοίον κτυπήσαν επί του βράχου μετά δεινού και σπαραξικαρδίου κρότου, εχωρίσθη εις δύο και κατεποντίσθη εις την άβυσσον»<sup>32</sup>.

Αν και η φύση του Ζέννου αποκαλύπτεται μέσα της συχνά, η Μαρίνα γυρεύει να δώσει κατεύθυνση στην κοινή τους ύπαρξη. Η οδύνη, όμως, της αδικαιολόγητης εγκατάλειψης, η βιαιότητα του συμβάντος και η αιφνίδια ανατροπή των βεβαιιοτήτων της θα την προσανατολήσουν εκ νέου στον τόπο όπου θα βρεί την αυθεντική πραγματικότητα του κόσμου, όπου θα συναντήσει το θεϊκό στοιχείο. Η Μαρίνα θα επιλέξει μία μορφή εγκλεισμού, θα εγκατασταθεί εντός αυτού, που ο Μάρκος Αυρήλιος αποκαλεί το «φρούριο της ψυχής», για να προχωρήσει, μετά «το καταλάγιασμα της θύελλας της ψυχής»<sup>33</sup>, στη διαδικασία της λύτρωσης. Μέσω της αναδίπλωσης στον εαυτό της, απαλλαγμένη από τα εγκόσμια, θα γευτεί την επιθυμία της αιωνιότητας, το «κάλεσμα στη θεοποίηση».

«Έκειτο επί της κλίνης με την κεφαλήν προς τα άνω τείνουσαν, με το σώμα κεκλιμένον επί της δεξιάς πλευράς και τα γόνατα κοσμίως συνεπτυγμένα. Το πρόσωπον αυτής ήτο λευκόν και κάτισχον, ο λαιμός ωχρός και διαυγής και αι λεπταί φλέβες ηδύναντο να αριθμηθώσι. Τας χείρας είχεν εξηπλωμένας περί την οσφύν. Οι οφθαλμοί ήσαν κεκλεισμένοι, ως να έβλεπον μυστικήν οπτασίαν και τα ιώδη χείλη αυτής ημιάνοικτα, ως να απήγγελλον αοράτως προσευχήν. (...)

<sup>31</sup> Λουσιέν Γκόλντμαν, *ό.π.*, σ. 134.

<sup>32</sup> Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *ό.π.*, σ. 149.

<sup>33</sup> Ροζέ-Πολ Ντρουά, *Το Βιβλίο της φιλοσοφίας*, σ. 84.

Ἐπλεεν εν τω πελάγει του μέλλοντος. Επέτα επί πτερύγων και επί νεφών. Καθώς εκ της δυσμόρφου κάμπης γεννάται η περικαλλής ψυχή, ούτως εκ του θνητού σκήνους αφίπταται το πνεύμα· ούτω και εκτου προσκαίρου και φθαρτού έρωτος παράγεται ο θεός και ουράνιος έρωσ.

Ίστατο μεταξύ της ζωής και του θανάτου και απήλαυε του λυκαυγούς της αιωνιότητας. Απεχαιρέτιζε μυστηριωδώς το παρελθόν και απηύθυνεν ασπασμόν πλήρη στοργής και αφοσιώσεως προς το μέλλον. Διέκρινε μυστικώς φωτοβολούν το τέρμα προς ο εβάδιζε, χωρίς να βλέπη την οδόν εφ' ης επάτει. Έφερε μεθ' εαυτής τα νέφη και τας θυέλλας του εξαφανισθέντος ορίζοντος του βίου αυτής, μέλλοντα να διασκεδασθώσιν υπό της ανατολής νέας ηους. Εψιθύριζεν εν τη καρδία αυτής μυστικές και αδιανοήτους λέξεις, ως ύμνον χερουβίμ. Ετερέτιζε το άσμα της αυγής ως αηδών αναγγέλλουσα το έαρ.

Έστρεφε στιγμαίως το βλέμμα εις τα οπίσω, και οι διάφοροι σταθμοί του βίου αυτής τη εφαινόnton ως τάφοι, εφ' ων επάτησε, και ως ερείπια, εφ' ων πρεσέκοπτεν ο πους αυτής. Εύρε τέλος έδαφος λείον και χλοερόν υπό τας πτέρνας αυτής. Ήτο τούτο αιθέριον και νεφελώδες, ως το όνειρον δι' ου εισήρχετο εις τα πρόθυρα της αιδιότητας. Αι χείρες αυτής ακάνθας μόνον είχαν δρέψει, αίτινες ημποδίζον την οδόν της. Και ήδη μεμωλωπισμένας και αιμοσταγείς έτεινεν αυτάς ενώπιον του Κυρίου, όστις έμελλε να τας παραστήση καθαράς παντός ρύπου και αμώμους προ του βωμού του ουρανού θυμιάματος.

Ανύψου την διάνοιαν καθαράν και ευρείαν προς καινάς εννοίας, οίας ουδέποτε είχε συλλάβει. Εδέχετο εφ' εαυτής τα δώρα της αγνότητας, τα πίπτοντα ως ρόδα εκ του δένδρου της αιωνίου ζωής. Εξέτεινε τας αγκάλας και περιέβαλλε το ιδανικόν, όπερ δεν ήρκεσε να ονειροπολήση τέως, την αθανασίαν.

Και τότε ήνοιξε πάλιν τους οφθαλμούς, και μειδιάμα επέλαμψεν επί των χειλέων αυτής. Ησθάνθη οίκτον προς τα ανθρώπινα, και επεθύμησε δια τελευταίαν φοράν να ίδη τον κόσμον. Τα ασθενή στήθη αυτής ήσαν τεθωρακισμένα αοράτως, και δεν ηδύνατο να φοβηθή την υστάτην δηλητηριώδη πνοήν της ματαιότητας και ευτελείας των εγκοσμίων».

Η Μαρίνα επιλέγει συνειδητά να απεμπλακεί από τον αισθητό κόσμο, για να επανενωθεί με το θείο. Και αυτή η επανένωση σηματοδοτεί και την υπέρβαση του δυϊσμού που διαπερνά όλο το έργο. Γιατί υπάρχει ένας δυϊσμός που αντιπαραθέτει το άλογο στοιχείο στο έλλογο στοιχείο, το αισθητό στο υπεραισθητό, το γήινο στο υπεργήινο, το κακό στο καλό, το ατελές στο τέλειο, το υλικό στο άυλο, το μεταβαλλόμενο στο αμετάβλητο, δηλαδή στο αιώνιο. Η Μαρίνα θα υποταχθεί στο χρόνο, σε αυτή τη διαδικασία αλλαγής και διαρκούς μετάβασης στο νέο, εξ ου και ο τίτλος του έργου, αλλά συγχρόνως θα «μετέχει» του χρόνου, για να εγγράψει μέσα του, ως ελεύθερο ον, τα σχέδια της που θα τις επιτρέψουν να ενωθεί με το στοιχείο προέλευσής της και να βυθιστεί στη μακάρια θέαση του πνεύματος, στη θέαση της αιώνιας αλήθειας.

### **Βιβλιογραφία:**

1. Γιάσπερς, Καρλ, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1983.
2. Γκασούκα, Μαρία, *Η Κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Παπαδιαμάντη*, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα, 1998.
3. Γκόλντμαν, Λουσιέν, *Διαλεκτικές έρευνες*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1986.
4. *Τα Δοκίμια των Ελλήνων*, Εισαγωγή – Τελική Επιλογή Κώστα Τσιρόπουλου, Εκδόσεις «Μέγας Αστρολάβος / Ευθύνη», Αθήνα, 2002.



5. *Εισαγωγή στην πεζογραφία του Παπαδιαμάντη. Επιλογή κριτικών κειμένων.* Επιμέλεια Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005.
6. Ελύτης, Οδυσσέας, *Η Μαγεία του Παπαδιαμάντη*, Εκδόσεις Ερμείας, Αθήνα.
7. *Η Κοινωνική διάσταση του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2000.
8. Κολυβάς, Ιωακείμ-Κίμων, *Λογική της αφήγησης και ηθική του λόγου. Μελετήματα για τον Παπαδιαμάντη*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 1991.
9. Κοντ-Σπονβίλ, Αντρέ, *Ο Μύθος του Ικάρου. Πραγματεία περί απελπισμού και μακαριότητας*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 2006.
10. Long, A. A., *Η Ελληνιστική φιλοσοφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1990.
11. Μαστροδημήτρης, Π. Δ., *Παπαδιαμαντικά*, Εκδόσεις Δομός, Αθήνα, 2006.
12. *Ο Μυθιστοριογράφος Παπαδιαμάντης. Συναγωγή κριτικών κειμένων*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 2003.
13. Ντρουά, Ροζέ-Πολ, *Η συντροφιά των φιλοσόφων*, Εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα, 2006.
14. Ντρουά, Ροζέ-Πολ, *Το βιβλίο της φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα, 2009.
15. Παπαδιαμάντης, Αλέξανδρος, *Η Μετανάστις*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 2009.
16. Παπαδιαμάντης, Αλέξανδρος, *Σκοτεινά Παραμύθια. Εισαγωγή, Επιλογή διηγημάτων, Σχόλια Στρατής Πασχάλης*, Μεταίχμιο, Αθήνα.
17. Ράσσελ, Μπέρτραντ, *Μετά τη γνώση*, Εκδόσεις Ι. Δ. Αρσενίδης, Αθήνα, 1963.
18. Renaut, Alain, *Η Φιλοσοφία*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2009.
19. Σατελέ, Φρανσουά, *Από τον Πλάτωνα ως τον Θωμά Ακινάτη*, τ. Α', Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1989.
20. Travers, Martin, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία. Από τον ρομαντισμό ως το μεταμοντέρνο*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2005.
21. Φινκελκρότ, Αλαίν, *Η Σοφία της Αγάπης*, Εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα, 1998.